

AFYONKARAHİSAR İLİNDE İLLER ARASI GÖÇLERİN GELİŞMİŞLİK ENDEKSLERİYLE ANALİZİ

An Analysis of Development Indexes with Inter Provincial Migration in Afyonkarahisar Province

Arş. Gör. Mustafa YAKAR*

Yrd.Doç. Dr. Sinan SARAÇLI**

Prof. Dr. Hakkı YAZICI***

Özet:

Bu çalışma, Afyonkarahisar ilinde iller arası net göçlerin Türkiye'deki dağılımını çeşitli gelişmişlik endeksleri kullanılarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Buna göre ilin 1975-2000 döneminde iller arasında toplam net göçler ile DPT (2003) ve Ünal (2008) tarafından illere ait hesaplanan bazı gelişmişlik endekslerine ait değerler araştırmanın verilerini oluşturmaktadır. İllere göre net göç değerleri bağımsız değişkeni oluştururken, göçlere etkisi olduğu öngörülen gelişmişlik endeksleri bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve istatistiksel analizi yapılmıştır. Sonuçta Afyonkarahisar ilindeki iller arası net göçler üzerinde en fazla sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin etkili olduğu görülmüştür. İlin net göç aldığı iller, daha düşük seviyede, net göç verilen iller ise daha yüksek seviyede gelişmişlik endeks değerine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: İller arası Göç, Gelişmişlik Endeksleri, Afyonkarahisar İli.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü e-posta: yakar@aku.edu.tr

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü e-posta: ssaracli@aku.edu.tr

*** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü e-posta: hyazici@aku.edu.tr

Abstract:

The aim of in this study is to analyse the distribution of inter provincial net migration in Afyonkarahisar province in Turkey by using with various development indexes. According to this from 1975-2000 period total interprovincial net migration and DPT and Ünal prepared with province some development indexes data construct the data of study. While net migration data are constructing independent variable in respect of provinces, development indexes data whose effects on migration are predicted, are determined as dependent variable and its statistical analysis have been made. In result, the most effect of socio-economic development indexes on the inter provincial net migration in Afyonkarahisar province have been determined. While provinces which net in migration, have less indexes data level, provinces which net out migration, have more indexes value than development indexes value of Afyonkarahisar province.

Keywords:*Inter-provincial Migration, Development Indexes, Afyonkarahisar Province*

1. Giriş

Nüfusun mekânda yer değiştirme hareketi olan göçler, başta ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal, çevresel olmak üzere çok sayıda nedene bağlıdır. Daha genel bir ifadeyle göçler, bireyin yaşanılan yerden memnuniyetsizliğinin sonucunda meydana gelmektedir. Yaşanılan yerin olumsuzluklarından yer değiştirmek suretiyle kurtulmayı amaçlayan göçmen, böylece hayatını daha iyi olanakların bulunduğu başka bir yerde sürdürmeyi istemektedir. Bu yönüyle göçler, doğal ve beşeri ortam özellikleri itibariyle mekândaki eşitsizliklerin sonucunda meydana geldiği ileri sürülebilir. Mekânın sahip olduğu nitelikleri itibariyle gösterdiği farklılıklar ve bireyin buna verdiği tepki, göç akımlarının yönünü belirleyerek nüfusu yeniden dağıtmaktadır. Buna göre yaşam standartlarının daha yüksek olduğu gelişmiş alanlar göç alırken, daha düşük seviyede kalan azgelişmiş yerler göç vermekte ve sonuçta nüfus mekân üzerinde hareket etmektedir.

Bölgeler ve iller arası gelişmişlik farklılıkları gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de gözlenen bir olgudur (Akgür, 1997;95). Türkiye’de özellikle beşeri sermaye yatırımlarının dağılımında görülen eşitsizlikler geri kalmış yerlerin yaşanabilir yerler olmasını engelleyerek bölge veya iller arasında hızlı bir göç sürecini doğurmaktadır. Göç sonrasında ise hem göç veren yer hem de göç alan yerler çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır (Doğruel, 2006;183-184). Kır ile kent arasında doğası gereği var olan gelişmişlik farklılığı iller ve bölgeler arasında daha da ileri boyutlara erişerek gelişmişlik-azgelişmişlik ikileminin dağılımını oluşturmaktadır. Nitekim 1960 sonrasında başlayan planlı kalkınma ve bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik bölgesel kalkınma politikaları ülkenin batısının gelişmiş doğusundan ise az gelişmişliğini değiştirecek bir sonuca henüz ulaşmamıştır (Doğruel, 2006;194, Yener ve Koç, 2001;147). İç göçlerin akım yönünün günümüzde de hâlâ ülkenin doğusundan batısına doğru devam ediyor olması bunu doğrulamaktadır. Hatta bu süreçte gerekli müdahalelerle kabul edilebilir düzeye çekilemeyen gelişmişlik farklılığı, göçlerle giderek derinleşebilmektedir. Dolayısıyla başlangıçta gelişmişlik farklılığı göçü tetiklerken, sonrasında artan göçlerle aradaki fark daha açılarak devam etmekte ve kendi içinde bir kısır döngü oluşturarak azgelişmişliği pekiştirmektedir.

Mekânda nüfusun yer değiştirmesine neden olabilecek pek çok gelişmişlik parametresi belirlenebilir. Gelişme ve kalkınma kavramının zamanla geçirdiği değişime bağlı olarak günümüzde, insan yaşamını çeşitli yönleriyle içine alan çok sayıda gösterge kullanılarak bazı gelişmişlik endeksleri hesaplanmaktadır. Böylece her bir parametreye göre ayrı ayrı gelişmişlik sınıflaması yapmak yerine aynı konuda çeşitli parametreler bir araya getirilerek oluşturulan endeksler yardımıyla gelişmişliğin mekânsal ve zamansal değişimi belirlenebilir ve bu dağılımın çeşitli konularla ilişkisi analiz edilebilir.

Bu çalışma, doğum yeri ve daimi ikametgâh değişikliğine ait göç verilerine göre Afyonkarahisar ilindeki iller arası göçlerin gelişimi ve dağılımının ortaya çıkarıldığı daha önce yaptığımız araştırmanın sonucuna dayanmaktadır. Sözü edilen bu araştırmaya göre, Afyonkarahisar ili, Türkiye’nin iç ve doğusundan göç alırken; ülkenin batısında başta ulusal metropoller olmak üzere komşu ve yakın çevresindeki illere göç vermiştir. İller arası göçlerin ortaya koyduğu bu sonucun illerin gelişmişlik farklılığına dayanmış olabileceği

öngörüsü ile Afyonkarahisar ilindeki iller arası göçlerin bazı gelişmişlik endeksleriyle ilişkisi araştırılmaya değer bulunmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Afyonkarahisar ilinde 1975-2000 arasındaki toplam net göçlerin çeşitli gelişmişlik endeksleri ile olan ilişkisi mekansal boyutta analiz etmek olarak belirlenmiştir. Böylece ildeki net göçlerin Türkiye'deki dağılımında etkili olabilecek faktörlere göre gelişmişlik endeksleri belirlenerek göçteki etki derecesi çeşitli istatistiksel analizlerle ortaya konmuştur. Ayrıca toplam net göçlerin dağılımı ile belirlenen gelişmişlik endekslerinin dağılımı, Afyonkarahisar ilinin yeri esas alınarak, haritalanarak göç ile gelişmişlik parametreleri arasındaki ilişkinin mekânsal yönü belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

Sanayi Devrimi sonrası çeşitli nedenlerle mekânın farklı gelişme eğilimi göstermesi sonucu ülkeler veya bölge arasında gelişmişlik farkları oluşmaktadır. Sermaye, kaynaklar ve işgücü başta olmak üzere ekonomik ve sosyal olarak fırsat eşitsizliğine neden olan gelişmişlik farkları, bölgesel dengesizlikleri ortaya çıkararak pek çok toplumsal soruna yol açmaktadır. Böylece mekân, gelişmenin belli yerlerde toplanmasıyla oluşan *merkez* ile bu merkezlerin etrafında kalan daha az gelişmiş *çevre* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Merkez-çevre ayrımının zamanla daha da derinleşmesiyle çevrenin merkeze bağımlılığı artmakta ve çevre giderek içinden çıkılamayan bir azgelişmişlik kısır döngüsüne girmektedir (Özel, 2009;168-169). Teorik ve uygulamalı araştırmalar göstermiştir ki, iç göç hareketleri ile bölgesel dengesizlik ve farklılıklar arasında birbirini tetikleyen bir ilişki vardır (Gezici ve Keskin, 2005;4).

Kaynaklar ve sermayenin yanı sıra nüfus da çevreden merkeze doğru kayarak göçlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gerek iç gerekse dış göç akımları temelde az gelişmiş bölge ve yörelerden daha gelişmiş yerlere doğru olduğu görülür. Hareketin yönünü belirleyen gelişmişlik farkının birey tarafından algılanış biçimi göçü beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla göç, bireyin iki ayrı mekân arasındaki farklılıkları fayda-maliyet ekseninde değerlendirmesi sonucu aldığı karara bağlı olarak ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Eğer göçü açıklamaya yönelik olan kuram ve modellere bakılırsa hemen hepsinin temelinde göç edilecek merkez ile mevcut yaşanan yer arasındaki eşitsizliklerin olduğu görülür. Özellikle ekonomik açıdan yaklaşan kuramlarda bu durum çok daha belirgindir.

Göçlerin çıkış (kaynak) ve varış (hedef) noktaları arasındaki farklılıkların temelinde meydana geldiğini en iyi açıklayan kuramlardan birisi Lee'nin *itme-çekme teorisidir*. Buna göre göçün çıkış noktasındaki olumsuz faktörler ile göç edilecek yer arasındaki olumlu faktörler arasındaki farklılık, aradaki engellerle birlikte bireysel şartların değerlendirilmesi sonucu meydana gelmektedir. Eğer göçte etkili olan çıkış ve varış noktaları arasındaki negatif ve pozitif faktörlerden daha çok ülkenin bölgeleri arasındaki önemli sosyo-ekonomik farklılıklar varsa yüksek düzeyde göçler meydana gelmektedir (Guinness, 2002;15).

Ülke yada bölge içindeki gelişmişlik farkları göçü ortaya çıkarmanın ötesinde boyutlarını da belirlemektedir. Gelişmişlik farklılıklarının artışı veya derinleşmesi göçün

boyutlarını artırmaktadır. Dolayısıyla gelişmişlik düzeyinin ülke içindeki dağılımındaki yerine göre her bir merkez kendinden az gelişmiş bölgelerden göç alırken, daha gelişmiş bölgelere net olarak göç vermektedir. Sonuçta en gelişmiş ulusal metropoller sürekli en fazla net göç alırken, az gelişmiş merkezler tersine sürekli net göç vermektedirler. Her ikisi arasında kalan ve geliştirmekte olan merkezler ise, nüfusu göçle sürekli devinim halinde olup kendinden az gelişmiş sahalardan net göç alırken kendisinden gelişmiş yerlere net göç vermektedir. Sonuçta ortaya çıkan toplam net göç bilançosunun negatif veya pozitif olması da yine gelişmişlik derecesi ile yakından ilgilidir.

Gelişmişlik farklılığı göçün yönünü ve boyutu yanında göç edenin nitelikleri üzerinde de önemli etkiye sahiptir. Başka bir ifadeyle göçteki seçiciliğin tipi ve düzeyini göç edilecek merkezin niteliklerini oluşturan gelişmişlik seviyesi belirlemektedir. Daha seçkin niteliklere sahip göçmenler daha gelişmiş merkezlere yönelmektedirler.

3. Veri ve Yöntem

İller arası göçlerin bazı sosyo-ekonomik gelişmişlik parametreleri ile ilişkisinin belirlenmesinin amaçlandığı çalışmada iki farklı veri seti kullanılmıştır. Bunlardan birincisi Afyonkarahisar ilinin 1975-2000 arasındaki her bir sayım dönemine ait iller arası göç verileridir. 1975-1980, 1980-1985, 1985-1990 ve 1995-2000 olmak üzere dört dönemde Afyonkarahisar ilinin illerden aldığı, verdiği ve net göçler derlendikten sonra 1975-2000 arasında toplam göç verisi elde edilmiştir. Daha sonra 1975-2000 döneminde net göçlerin illere göre dağılımı haritalanmıştır. Böylece Afyonkarahisar ilinin 1975-2000 arasında göç paterni ortaya konulmuştur. Göçlerin illere göre bu mekânsal dağılımını bağımlı değişken olarak kabul edilmiş ve göç nedenleri de düşünülerek hangi sosyo-ekonomik faktörlerin bağımlı değişkeni etkileyen bağımsız değişkenlerin belirlenmesine geçilmiştir. Bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2003” adlı araştırma ile Çiğdem Ünal’ın “İnsani Gelişmişlik Endeksine Göre Türkiye’nin Bölgesel Farklılıkları” adlı çalışmasından illere göre göçü açıklayacak gelişmişlik parametresi olabilecek göstergeler seçilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmada kullanılan illere ait değişkenler.

Kod	Değişken	Kaynak
GE	Gelir Endeksi	Ünal (2008)
SSGE	Sağlık Sektörü Gelişmişlik Endeksi	DPT (2003)
ESGE	Eğitim Sektörü Gelişmişlik Endeksi	DPT (2003)
YBE	Yaşam Beklentisi Endeksi	Ünal (2008)
SEGE	Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi	DPT (2003)
İGE	İnsani Gelişmişlik Endeksi	Ünal (2008)

Bu çalışmada Afyonkarahisar ilinin net göç verip alma üzerinde etkili olan endeks değerlerinin etkileri QUEST analizi kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu analizle illerin gelişmişlik endekslerinin (bağımsız değişkenlerin) Afyonkarahisar ilinin net göç alıp verme üzerindeki (bağımlı değişken) etkilerini önem derecelerine göre bir karar

ağacı diyagramı şeklinde sunması nedeniyle tercih edilmiştir. Answer Tree paket programıyla gerçekleştirilen QUEST analizi dışında program kendi içerisinde farklı yöntemlere sahiptir. Answer Tree paket programı, bu yöntemlerden, CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection, Ki-kare Otomatik Etkileşim Belirleme) Exhaustive CHAID (Ayrıntılı Chaid), C&RT (Classification & Regression Trees, Sınıflama Regresyon Ağaçları) ve QUEST (Quick Unbiased Efficient Statistical Tree, Hızlı-yansız-Etkin-İstatistiksel Ağaç) analizi yapmaya olanak veren 4 metodu içermektedir. Ancak ele alınan olay ve değişkenlerin yapılarına göre bunlardan birisinin kullanılması uygundur. QUEST analizinde bir veya birden fazla tahmin edici değişken yer alabilir. Tahmin edici değişkenler sürekli, sıralayıcı ya da sınıflayıcı ölçekle ölçülmüş değişkenler olabilirler. Analizde kullanılan tek hedef değişken ise sınıflayıcı ölçekle ölçülmüş olmalıdır. QUEST analizi, ikili (binary) bir ağaç diyagramı sunar (Answer Tree Users Guide, 1999).

4. Bulgular

Afyonkarahisar ili düşük düzeyde şehirleşme oranı ile yüksek sayılabilecek doğurganlık oranları ve gelir seviyesinin düşük olduğu buna karşın işsizlik oranlarının giderek arttığı Türkiye’de orta düzeyde gelişmişlik seviyesinde olan illerinden birisidir. İlde ekonomi ise büyük ölçüde tarım ve hayvancılık ikilisine dayanmaktadır. Sanayileşme sürecine ise çok geç dâhil olan ilde çalışan nüfusun % 70’i tarımda istihdam olmaktadır (Tablo 2). Taş ve toprağa dayalı sanayi tesisleri ile başlayan sanayileşme süreci 1980 sonrasında ivme kazanmaya başlamış olmakla birlikte henüz çalışan nüfusun % 10’una ulaşmış değildir. Eğitim alanında son zamanlarda açılan kurumların da etkisiyle hizmetler sektörünün istihdam oranları içindeki payı artmaya başlamıştır. İlde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hâsıla ise ülke ve bölge ortalamasının altında (2000 yılı itibariyle 1.081 TL) yavaş bir artış eğilimi sergilemektedir. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içindeki payı ise % 1’in (0,71) altında bir değer göstermektedir.

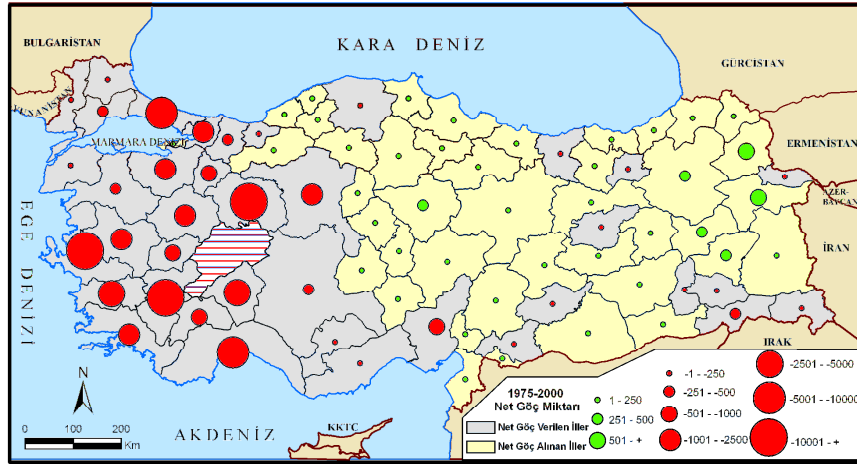
Tablo 2. Afyonkarahisar iline ait bazı sosyo-ekonomik göstergeler.

Sosyo-ekonomik Göstergeler	1980	1985	1990	2000
Yıllık Nüfus Artış Hızı ‰	6,4	22,3	20,7	9,6
Şehirleşme Oranı ‰	32,0	34,5	41,4	45,8
Toplam Doğurganlık Hızı	3,7	2,2	2,5	2,8
Okur-yazar Nüfus Oranı ‰	66,9	79,0	82,5	88,3
Net Göç Oranı ‰	-22,7	-24,8	-36,3	-20,8
KBGSYİH (1987 yılı fiyatlarıyla TL)	777,4	848,9	842,8	1.024,1
İşsizlik Oranı ‰	1,8	3,1	4,1	5,0
Sanayi’de Çalışan Nüfusun Toplam Çalışan Nüfusa Oranı ‰	6,9	5,9	8,3	6,4
Tarım’da Çalışan Nüfusun Toplam Çalışan Nüfusa Oranı ‰	73,7	76,0	70,2	70,1
Hizmetler’de Çalışan Nüfusun Toplam Çalışan Nüfusa Oranı ‰	14,7	15,5	17,0	20,0
Toplam İstihdam İçinde Ücretli, Maaşlı Çalışan Oranı ‰	20,6	18,3	23,5	24,4
Toplam İstihdam İçinde İşveren Oranı ‰	0,3	0,3	0,6	1,3

Kaynak: DİE (2004) İl Göstergeleri 1980-2003. DİE Yay. No: 2902, Ankara.

İlin ekonomik yapısına ait göstergelere nüfusa ait parametreler ile birlikte değerlendirdiğimizde, son dönemde bazı değişiklikler göstermekle birlikte toplam doğurganlık ve yıllık nüfus artış hızlarının yüksek olduğu ileri sürülebilir. Şehirleşme oranının ise henüz düşük düzeyde kaldığı ve ilin her dönemde net göç oranının % 20'nin üzerinde gerçekleştiği dikkati çekmektedir (Tablo 2).

Sonuçta sadece bu göstergeler dahi Afyonkarahisar ilinin ülkenin doğu ve güneydoğusundaki illerden gelişmiş, batısındaki illerden ise geri kalmış orta düzeyde gelişmişlik seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. İlin ülke içerisindeki bu sosyo-ekonomik durumu, göçlerin boyutlarını ve akım yönlerini belirlediği kabul edilebilir. Nitekim Afyonkarahisar ilinin iller arasında 1975-2000 dönemindeki toplam net göçlerin dağılımı bu yönde bir dağılım sergilemektedir (Şekil 1). Düzce-Adana hattı doğusunda kalan illerden (doğu ve güneydoğudaki bazı illere 1995-2000 döneminde güvenliğinin sağlanması amaçlı ilden yapılan geçici göçler bazı illere net göç verilmesine neden olmuştur) düşük düzeyde net göç alan Afyonkarahisar ili, bu çizginin batısında kalan illere aldığından daha fazlasını vermiştir. Net göçlerin mekânsal dağılımında ortaya çıkan bu patern, göç nedenleri de göz önüne alındığında illerin gelişmişlik endeksleri ile ilişkileri analiz edildiğinde değişen düzeylerde ilişkili olduğu görülür.

Şekil 1. Afyonkarahisar ilinde 1975-2000 döneminde toplam net göçlerin dağılımı.

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkelerde olduğu Türkiye’de de göçlerin temel nedeni ekonomiktir. Ekonomik yapıya bağlı olarak gelir düzeyinin gerek kırsal-kent arasındaki gerekse bölge ve iller arasındaki farklılığı göçte belirleyici olmaktadır. Göçü ekonomik olarak açıklamaya çalışan teoriler, gelir farklılığının mekânsal dağılımındaki eşitsizliği temel faktör olduğu öngörmektedir. Buna göre göç, gelirin düşük düzeyde olduğu yerden yüksek düzeyde olduğu yere doğru meydana gelmektedir.

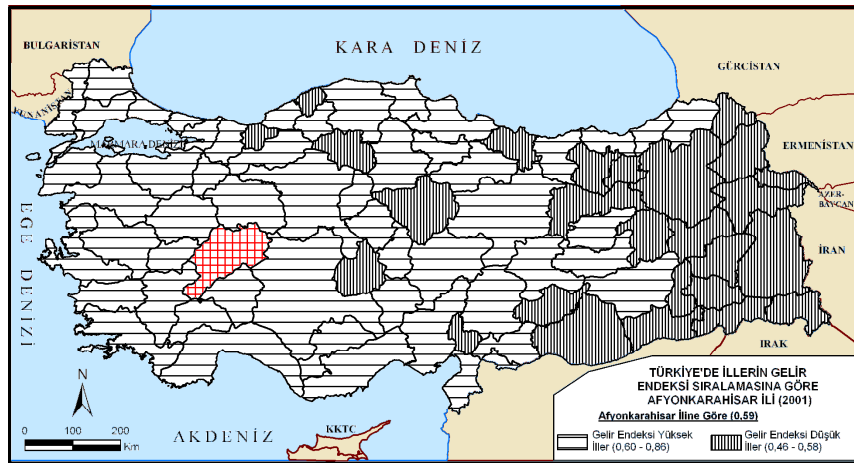
Türkiye’de bölgeler ve iller arası göçü etkileyen ve göçten etkilenen faktörlerden birisi gelir dağılımıdır. Yamak vd tarafından yapılan araştırmaya göre (1999) gelir

dağılımında iller bazındaki dağılımı özellikle yüksek gelir seviyesine sahip olan illerin net göç almasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Eğer ülke ortalamasından düşük gelirli illerin ortalamaya yaklaşması durumunda net göç veren illerde göçün %25 azalacağı, yine net göç alan illerin ülke ortalamasına yakın gelire sahip olduklarında aldıkları göçün %70 azalacağı tespit edilmiştir (Yamak ve Yamak, 1999;1). Yaşam kalitesi ve beklentisinin farklılığı ile il olanakları, eğitim ve sağlık olanakları göç nedenleri arasında yer alan diğer faktörler arasındadır (Evcil vd. 2006;9).

Gelir endeksi Satın Alma Gücü Paritesine göre kişi başına düşen GSYİH değeriyle ölçülür. Endeksin hesaplanmasında 100 dolar kişi başına düşen en düşük gelir olarak alt sınırı oluştururken 40.000 dolar ise en yüksek kişi başına düşen gelir ile üst sınırı oluşturmaktadır (Demir, 2006;9).

$$\text{Gelir Endeksi (GE)} = \log(\text{Kişi başına GSYİH}) - \log(100) / \log(40.000) - \log(100)$$

İllere göre gelir dağılımı endeksi verisi Ünal'ın (2008) hesaplamalarından bir değişken olarak kullanılmıştır. Ünal tarafından hesaplanan gelir endeksine göre Afyonkarahisar ili 0,59 endeks değeri (endeks değerinin 1'e yaklaşması gelir seviyesinin yüksekliğini ifade etmektedir) ile 55. sırada bulunmaktadır. Türkiye'de iller gelir endeksi dağılımına göre sıralandığında, Afyonkarahisar ilinin net göç aldığı illerin tamamının ilden daha düşük endeks değerine sahip olduğu yerler olduğu görülür (Şekil 2). Yine aynı illerin 2000 yılı itibariyle Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hâsılının 1.000 TL'nin altında olduğu hatta en fazla net göç alınan Ağrı'da bu değer 515 TL olması net göç alınan illerde kişi başına düşen gelirin düşük olduğunu göstermektedir. Buna karşın en fazla net göç verilen illerin ise kişi başına düşen gelirin genel olarak Kütahya ve Isparta dışında 1.500 TL'nin üzerinde olduğu görülür. Hatta Muğla, Kocaeli, Bursa, Ankara, Manisa, İstanbul, Denizli, Eskişehir ve İzmir illerin 2.000 TL'nin üzerinde olması bu yönüyle dikkat çekmektedir. Buna göre Afyonkarahisar ili kişi başına gelir seviyesine göre kendi düzeyinin yarısı kadar olan illerden net göç alırken, iki katı kadar olan illere net göç vermiştir.

Şekil 2. Türkiye'de illerin gelir endeksi sıralamasına göre Afyonkarahisar ili.

Kalkınma kavramının geçirdiği değişime bağlı olarak insan, ekonomide üretimin emek gücü olmaktan çıkarak sahip olunan nüfusun nitelikleriyle değerlendirilen beyin gücüyle yeniden tanımlanmıştır. Genel olarak beşeri sermaye olarak da adlandırılan nitelikli işgücü kalkınmanın en temel unsuru olmuştur. İşgücünün niteliklerinde yaşanan kas gücünden beyin gücüne doğru olan bu değişim, nüfusun aldığı eğitim ve sağlık hizmetleriyle yakından ilgilidir.

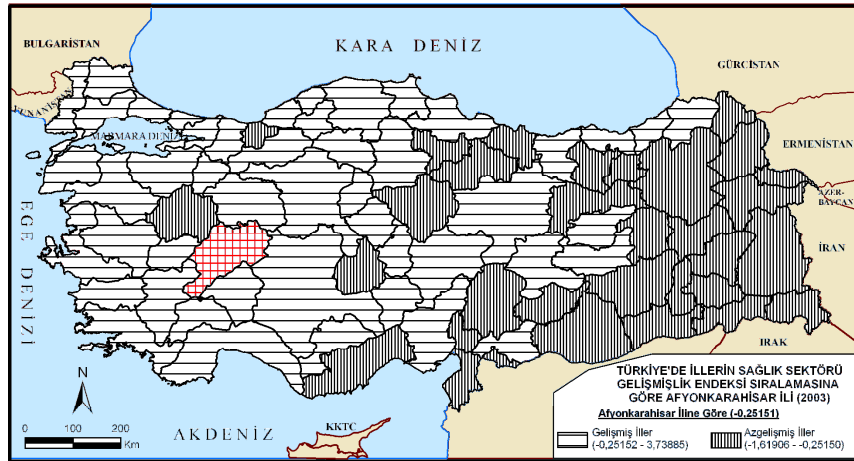
Eğitim ve sağlık hizmetlerinin çeşitli göstergelerle bölgeler ve iller arasındaki dağılımı ve eşitsizliği ise nüfusun yaşam standartlarını ve memnuniyetini belirleyerek nüfus hareketleri üzerinde etkili olabilmektedir. Özellikle genç nüfusu bulunduğu yaşa göre istenilen düzeyde eğitim almak amaçlı yapılan göçler, illerin sahip olduğu eğitim kurumları ve hizmetlerinin çeşitliliği ile kalitesine bağlıdır. Buna karşın insan yaşamının başlangıç ve son aşamalarında daha da artan sağlık hizmetlerine olan gereksinim tüm nüfusun en temel ihtiyacını oluşturmaktadır. Yaşanılan yerde istenilen sağlık hizmetine erişemem uzunluğu değişen sürelerde nüfus hareketine neden olabilmektedir. Dolayısıyla şehrsel fonksiyonları gelişmiş merkezler sahip oldukları sağlık ve eğitim kurumları ve hizmetleriyle orada yaşayan nüfusun ihtiyacını karşıladığı gibi etki alanı değişmekle birlikte çevresine de hizmet vererek nüfus hareketlerinde çekici bir merkez olabilmektedirler. Daha çok ekonomik nedenlerin hakim olduğu göç sürecinde eğitim ve sağlık kurumlarının yetersizliği hiç azımsanmayacak bir role sahip olduğu unutulmamalıdır (Doğruel, 2006;184).

DPT'nin (2003) illere ait 2000 yılı göstergeleri kullanılarak yapılan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması" adlı çalışma içerisinde eğitim ve sağlık göstergelerine göre "Eğitim Sektörü Gelişmişlik Sıralaması" ve "Sağlık Sektörü Gelişmişlik Sıralaması" analizleri yapılmıştır. Buna göre okur-yazar nüfus oranı, okur-yazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusuna oranı, üniversite bitirenlerin 22 ve üstü yaş nüfusa oranı, ilköğretimde okullaşma oranı, liselerde okullaşma oranı ve mesleki ve teknik liseler okullaşma oranı olmak üzere 6 değişken eğitim sektörü gelişmişlik sıralamasında kullanılmıştır (DPT, 2003;126). Bu değişkenlere ait yapılan istatistiksel analiz sonrasında Afyonkarahisar ili -0,31184 endeks değeri ile Türkiye illeri arasında 55. sırada yer almıştır. Bu endeks değerinin altında ve üzerinde yer alan illerin dağılımına bakıldığında ilin, özellikle ülkenin doğu ve güneydoğusunda yer alan illerden eğitim sektörü açısından daha iyi durumda olduğu dikkati çekmektedir (Şekil 3). Eğitim sektörünün gelişmişlik sıralamasının Afyonkarahisar ilinin endeks değerine göre ortaya çıkardığı bu görünüm, ildeki net göç alınan ve verilen illerin dağılımına benzediği görülmektedir (Şekil 1-3).

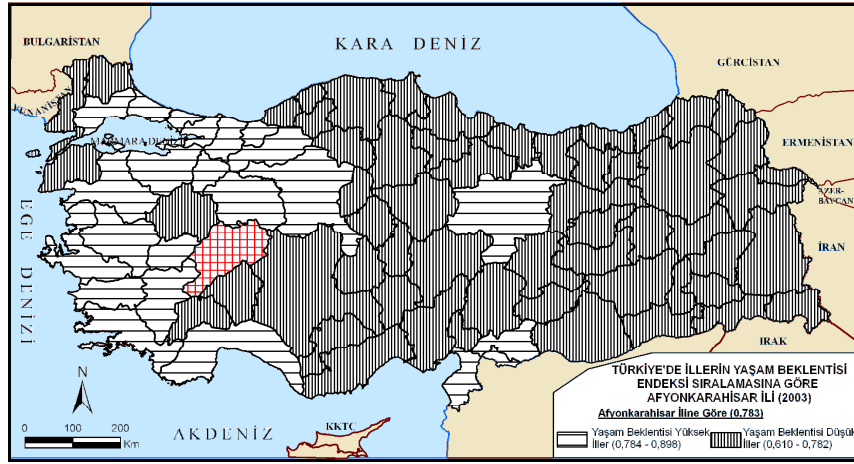
Şekil 3. Türkiye’de illerin eğitim sektörü gelişmişlik endeksi sıralamasına göre Afyonkarahisar ili.

Yine DPT’nin aynı araştırmasına göre bebek ölüm oranı, onbin kişiye düşen hekim sayısı, onbin kişiye düşen diş hekimi sayısı, onbin kişiye düşen eczane sayısı ve onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı olmak üzere 5 değişkenden oluşan sağlık sektörü gelişmişlik sıralamasına göre Afyonkarahisar ili $-0,25151$ endeks değeri ile Türkiye illeri içerisinde 49. sırada bulunmaktadır. Afyonkarahisar ilinin sağlık sektörü gelişmişlik endeksi değerinin altında ve üzerinde kalan illerin dağılımı bazı küçük farklılıklar göstermekle birlikte eğitim sektöründekine benzer bir dağılım ortaya çıkmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Türkiye’de illerin sağlık sektörü gelişmişlik endeksi sıralamasına göre Afyonkarahisar ili.

Kalkınma ve gelişmenin amacı ulusal gelirin artırılmasından çok artan gelirle insan yaşamında refahın sağlanması ve bireyin daha mutlu ve uzun yaşamasıdır. Bu bakımdan ülkelerin olduğu kadar ülke içinde bölgelerin ve illerin gelişmişlik seviyesi ile ortalama yaşam süresi ve beklentisi arasında pozitif bir ilişki vardır. Sağlıklı yaşamın da göstergelerinden birisi olan ortalama yaşam süresi ve yaşam beklentisini yükseltme aynı zamanda her bireyin temel hedeflerinden birisi olduğundan insanın yaşam yerini tercihini etkileyerek göçte de belirleyici olabilmektedir.

Şekil 5. Türkiye’de illerin yaşam beklentisi endeksi sıralamasına göre Afyonkarahisar ili.

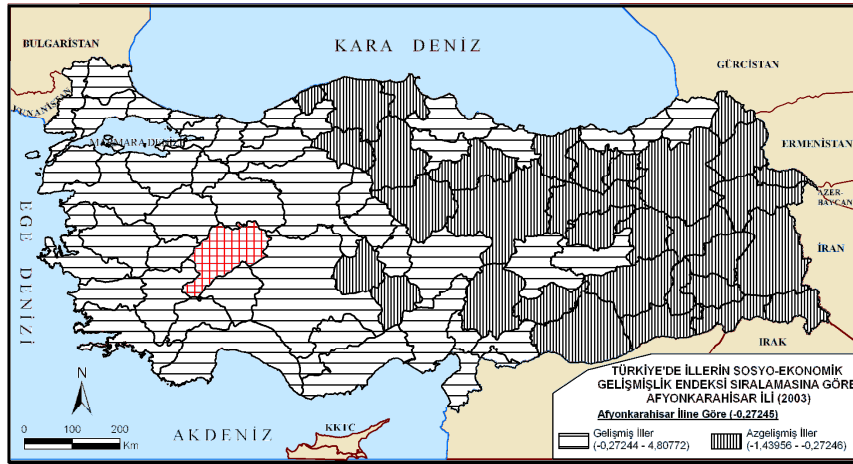
Yaşam beklentisi endeksi doğumdan beklenen yaşam süresine göre hesaplanmaktadır. Doğumdan beklenen yaşam süresi minimum değer olan 25’den çıkarıldıktan sonra maksimum yaşam süresi olan 85’den minimum değer olan 25’den çıkarıldıktan elde edilen değere bölünmesiyle elde edilmektedir (Demir, 2006;9). 2003 yılı verilerine göre Afyonkarahisar ilinde doğumdan beklenen yaşama süresi 72.0’dır. Buna göre ilde yaşam beklentisi endeksi ise 0,783 olarak tespit edilmiştir (Ünal, 2008;94). Diğer gelişmişlik endeksi değerine göre oldukça yüksek bir değere sahip olan Afyonkarahisar ili Türkiye illeri arasında 24. sırada yer almaktadır. Yaşam beklentisi endeksi değerinin Türkiye illeri sıralamasında Afyonkarahisar ilinden daha yüksek değere sahip illerin Marmara ve Ege bölgesinde kalan iller ile Antalya, Ankara ve Sivas, Hatay, Gaziantep ve Kilis illeri olduğu görülür (Şekil 5).

Kalkınma ve gelişme başlangıçta kişi başına düşen GSYİH ile ölçülürken zamanla gelir boyutundan çıkarak insan yaşamını bütün yönleriyle içine alan diğer faktörleri de kapsamaya başlamıştır. Böylece kalkınma süreci birden fazla parametre ile ölçülen çok boyutlu ve daha gerçekçi bir yapıya kavuşmuştur. Birden fazla göstergenin kullanılarak herhangi bir yerin gelişmişlik derecesinin belirlenmesi, matematiksel ve istatistiksel analizlerle elde edilen endekslerin oluşturulmasıyla mümkün olmuştur. Bu noktada çok

sayıda göstergenin kullanıldığı en kapsamlı endekslerden biri de sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksidir (SEGE).

Mekânda kalkınma ve gelişmenin eşitsiz şekilde dağılımını kabul edilebilir düzeye indirerek bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına yönelik yapılan planlama çalışmaları için illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik derecelerinin belirlenmesi araştırması büyük önem taşımaktadır. Böylece gelişmişlik farklılıklarının zamansal ve mekânsal olarak değişimini izlemek mümkündür. Sonuçta elde edilen endeks değerine göre kamu ve özel sektör yatırımlarından personel atamalarına kadar pek çok konuda yönlendirmeler yapılabilmektedir. Yine en düşük düzeydeki gelişmişlik gösteren benzer illeri kapsayan bölgesel ve sektörel planlamalar aynı araştırmaların sonuçlarına göre şekillendirilmektedir. Bu çalışmaların sonucunda gelişmişlik farklılıklarının azaltılarak nüfusun bulunduğu yerde tutulması amaçlanmaktadır. Zira bölgeler ve iller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları göçün temel nedenidir (DPT, 2003;13).

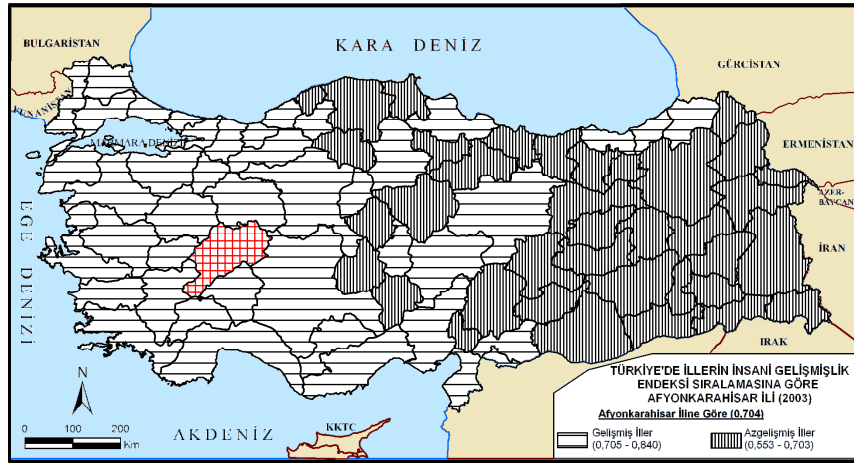
Türkiye’de çeşitli göstergelerle illere (hatta ilçelere) göre gelişmişlik sıralaması araştırmaları DPT tarafından 1965’ten itibaren zaman zaman yapılmıştır (Yener ve Koç, 2001;128). Bu araştırmalardan en sonuncusu 2003 yılında illere göre yapılmıştır. Araştırmada sosyal (demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer refah göstergeleri) ve ekonomik (imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali göstergeler) yapıya ait 58 değişken istatistiksel olarak temel bileşenler tekniği kullanılarak analiz edilmiş ve illerin gelişmişlik endeksleri oluşturulmuştur. Ayrıca imalat sanayi, eğitim ve sağlık sektörlerine ait göstergelerle bu sektörlerin ayrı ayrı illere göre gelişmişlik endeksleri oluşturulmuştur (DPT, 2003). Buna göre Afyonkarahisar ili -0,27246 endeks değeri ile 81 il içerisinde 44. sırada bulunmaktadır. Afyonkarahisar ilinden daha düşük endeks değerine sahip illerin dağılımına baktığımızda İç Anadolu bölgesinin doğusu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Karadeniz bölgesinin bazı illerini kapsadığı görülür ki, bu iller aynı zamanda ilin net göç aldığı sahalara karşılık gelmektedir (Şekil 6-1).

Şekil 6. Türkiye’de illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sıralamasına göre Afyonkarahisar ili.

İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılı ve sonrasında yayınlanan “İnsani Gelişme Raporu”nda hesaplanarak yayınlanmaya başlamıştır. Gelir artışının kalkınma için gerekli ama yetersiz kaldığının fark edilmesi üzerine insan yaşamının refah göstergesi yanında eğitim ve sağlık standartlarını da içine alan İGE ile hesaplanarak ölçülmeye başlanmıştır (Demir, 2006;1-4). Zira kişi başına yüksek gelir seviyesine sahip ülkelerde insani olarak gelişmişlik derecesi daha düşük seviyede bulunabilmektedir. İGE bireyi uzun ve sağlıklı yaşamını yanında yeterli bilgi edinme ve tatminkâr bir gelir düzeyine sahip olabilme imkânına dair seçeneklerin artırılması süreci olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2006;3, Günsoy, 2005;2).

$$\text{İGE} = (\text{Yaşam Beklentisi Endeksi} + \text{Eğitim Endeksi} + \text{Gelir Endeksi}) / 3$$

Şekil 7. Türkiye’de illerin insani gelişmişlik endeksi sıralamasına göre Afyonkarahisar ili.

İGE'nin hesaplanması için eğitim endeksi, sağlık standardı için yaşam beklentisi endeksi ve gelir endeksinin elde edilmiş olması gerekir. Bu endeks değerinin toplamının aritmetik ortalaması İGE'yi vermektedir. Diğer endeks değerlerinde olduğu gibi çıkan sonucun 1'ye yaklaşması yüksek gelişmişlik seviyesini gösterirken 0'a yaklaşması tersini göstermektedir (Ünal, 2008;91). Buna göre Afyonkarahisar ili 0,704 değeri (ülke ortalaması 0,727) ile orta düzeyde beşeri gelişmişliğe sahiptir. İldeki İGE değerinin bu düzeyde olması düşük gelir endeksine (0,59) rağmen eğitim (0,74) ile yaşama beklentisi (0,783) endeks değerinin yüksek olması etkili olmuştur (Ünal, 2008;94). İGE değerinin Türkiye illeri içerisinde Afyonkarahisar ilinden daha gelişmiş ve az gelişmiş illerin dağılımına bakıldığında hemen hemen sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması dağılımı ile benzerlik göstermektedir (Şekil, 7). Net göç dağılımı haritası ile karşılaştırıldığında ilin kendisinden daha düşük düzeyde İGE'ye sahip olan illerden göç alırken, daha yüksek düzeydeki illere göç verdiği ortaya çıkmaktadır (Şekil, 1-7).

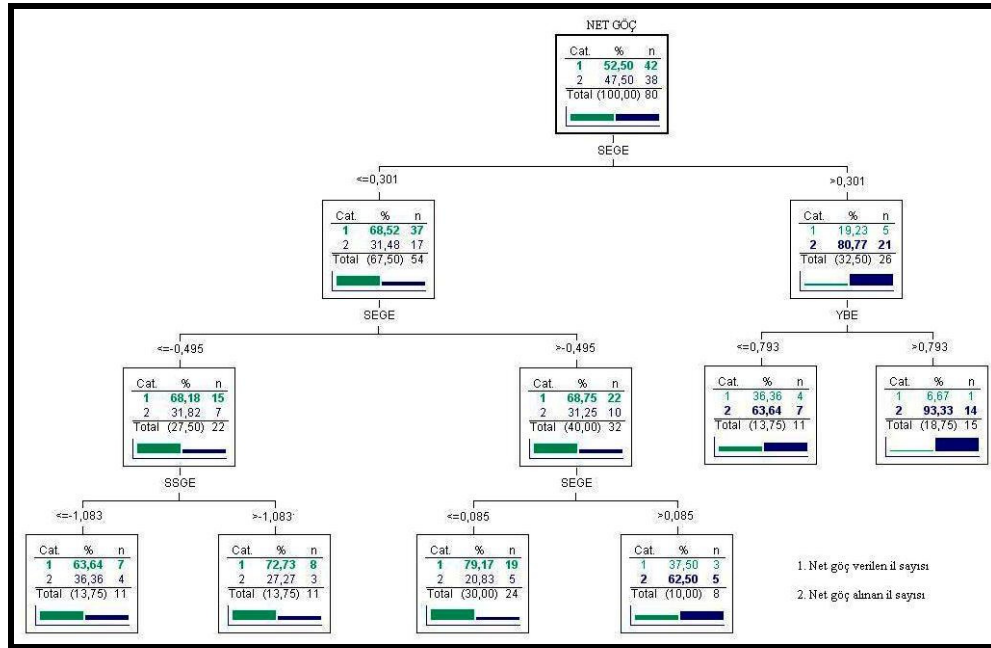
5. SONUÇ

Gelişmişlik günümüzde birden fazla göstergenin bir arada değerlendirildiği çeşitli endeksler yardımıyla ölçülmekte ve izlenmektedir. Belirlenen parametrelere göre sektörlere göre de gelişmişlik endeksleri oluşturulabilmektedir. Böylece ülkeler arasında olduğu gibi ülke içinde bölgeler ve iller arasında gelişmişlik farklılığının mekânsal dağılımı ortaya çıkarılabilmektedir. Buna göre de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına yönelik olarak planlamanın mekânsal perspektifi ortaya çıkarılmakta ve bölgesel politikalara yön verilmektedir.

Gelişmişliğin mekânsal dağılımının eşitsizliği ise nüfus hareketlerinin temel nedenini oluşturmaktadır. Az gelişmiş yerlerden gelişmiş alanlara doğru olan göçler, bireyin az gelişmişliğin getirdiği sorunlardan kaçışın göstergesi olarak algılanabilir. Başka bir ifadeyle göç, insanın yaşadığı yerden memnuniyetsizliğinin sonucunda meydana gelmektedir. Buna göre bir yerin gelişmişlik derecesi ile net göç arasında doğrusal bir ilişki vardır. İllerin gelişmişlik sıralamasındaki yeri net göç alınan ve verilen yerlerin dağılımı ile örtüşmektedir. Başka bir ifadeyle bir yer kendisinden daha düşük seviyede gelişmişlik derecesine sahip yerlerden net göç alırken, daha yüksek seviyede gelişmişlik gösteren illere net göç vermektedir.

Yapılan bu çalışmada; Afyonkarahisar ilinin göç alıp vermesi üzerinde göz önünde bulundurulmuş gelişmişlik endekslerinin etkilerinin istatistiksel analiz sonuçları şekilde sunulmuştur (Şekil, 8). Şekil 8 incelendiğinde Afyonkarahisar ilinin net göç alıp vermesi üzerinde etkili gelişmişlik endeksi, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) olarak bulunmuştur. İstatistiksel analiz sonucunda elde edilen karar ağacı dallara ayrılırken, SEGE değeri 0.301 değerine eşit ve daha küçük endeks değerine sahip iller (54 il) bir gruba, 0.301 değerinden daha büyük endeks değerine sahip iller (26 il) de başka bir gruba ayrılmıştır. SEGE değeri 0.301 değerine eşit ve daha küçük olan iller de yine kendi içerisinde, endeks değeri -0.495'den küçük ve eşit olan iller (22 il) ile -0.495 endeks değerinden büyük olan iller (32 il) olarak sınıflara ayrılmıştır. Son olarak SEGE değeri -0.495'ten büyük olan iller de kendi içerisinde SEGE değeri 0.08'ten büyük (8 il) olan ve bu değere eşit ve küçük olan (24 il) iller olarak sınıflara ayrılmıştır. Karar ağacının son dalında yer alan ve SEGE değeri 0.08 den büyük olan iller incelendiğinde, bu kriterlere uyan toplam 8 ilden 3'ünün göç verdiği, 5'inin ise göç aldığı gözlemlenmektedir. Karar ağacının ikinci dalında yer alan ve SEGE değeri -0.495 değerine eşit ve küçük olan illerden Afyonkarahisar ilinin net göç verip alması üzerinde etkili olan gelişmişlik endeksinin sağlık sektörü gelişmişlik endeksi (SSGE) olduğu görülmektedir. Bu endeks değeri -1.083'den büyük (11 il) olan ve bu değere eşit ve küçük olan iller (11 il) de bir sınıfa ayrılmıştır. SSGE -1.083 e eşit ve bu değerden küçük olan toplam 11 ilden 7 tanesi Afyonkarahisar'dan net göç almış, 4 tanesi ise net göç vermiştir. Karar ağacında yer alan ve SEGE değeri 0.301'den büyük olan illerin Afyonkarahisar'a göç verip almaları üzerinde etkili olarak yaşam beklentisi endeksi (YBE) bulunmuştur. YBE değeri 0.793'e eşit ve küçük olan toplam 11 ilden de, 4 tanesi

Afyonkarahisar'dan net göç alırken, 7 tanesinin net göç verdiği görülmektedir. SEGE değeri 0.301 den büyük olan iller arasından YBE değeri 0.793'ten büyük olan iller incelendiğinde de toplam 15 ilden 1 tanesinin Afyonkarahisar'dan net göç alırken, 14 tanesinin net göç verdiği görülmektedir.

Şekil 8. QUEST analizi sonuçları

Yapılan bu analiz sonucunda Afyonkarahisar ilinin göç alıp vermesinde en önemli endeks olarak SEGE bulunmuştur. SEGE değeri analiz içerisinde çeşitli kritik değerlere göre illeri sınıflandırırken, bu endeks değerinden sonra sırasıyla YBE ve SSGE'nin etkili olduğu söylenebilir. Çalışmada Afyonkarahisar ilinin göç alıp vermesi üzerinde diğer endekslerin karar ağacını oluşturmada ve dallara ayırmada bu endeksler kadar etkili olmadığı söylenebilir.

Bu araştırmada Afyonkarahisar ili örneğinde 1975-2000 döneminde net göçlerin illere göre dağılımı gelir, eğitim, sağlık, yaşam beklentisi, sosyo-ekonomik gelişmişlik ve insani gelişmişlik endeksleriyle ilişkisi analiz edilmiştir. Afyonkarahisar ilinin net göç aldığı illerin gelir, sosyo-ekonomik gelişmişlik ve insani gelişmişlik endeksleri sıralamasında ilden daha düşük değere sahip olduğu, buna karşın net göç verilen illerde bu endeks değerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Afyonkarahisar ili yaşam beklentisi endeksinde yüksek değere sahip olmakla birlikte özellikle kişi başına

düşen GSYİH'nın ülke ortalamasının altında olmasına bağlı olarak gelir endeksi değeri düşük düzeydedir. İşsizliğin de giderek yükseldiği ilde, doğurganlık oranının yüksek, şehirleşme oranının düşüklüğü ve çalışan nüfusunun büyük bir kısmının tarım sektöründe istihdam ediliyor olması ilin sosyo-ekonomik olarak orta düzeyde gelişmiş iller arasında kalmasına neden olmuştur. Gösterge ve endekslerde yer alan rakamlar ilin içinde bulunduğu bölgenin en az gelişmiş yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle yapılan sınıflamalarda Afyonkarahisar ili Türkiye'nin doğusunda kalan illerle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla sosyo-ekonomik yapının bu genel çerçevesi ve gelişmişlik endekslerindeki yeri, ili nüfus hareketleri açısından etkileyerek her dönemde aldığından daha fazlasını vermesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akgür, Z.G. (1997) Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993). Kültür Bakanlığı Yay., Kültür Eserleri Dizisi/201, Ankara.
- AnswerTree 1.0 Users Guide, (1999) Copyright by SPSS Inc.
- Demir, S. (2006) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme. DPT Yay., Ankara.
- DİE, (1985), Daimi İkametgâha Göre İç Göçler 1980. DİE Yay. No: 1124, Ankara.
- DİE, (1989), Daimi İkametgâha Göre İç Göçler 1985. DİE Yay. No: 1381, Ankara.
- DİE, (1997), 1990 Genel Nüfus Sayımı Daimi İkametgâha Göre İç Göçün Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE Yay., Ankara.
- DİE, (2004) İl Göstergeleri 1980-2003. DİE Yay. No: 2902, Ankara.
- Doğruel, F. (2006) "Türkiye'de Bölgesel Politikalar", Değişen Mekan içinde (ed.) Ayda Eraydın, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- DPT (2003), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT Yay. No: 2671, Ankara.
- Gezici, F. (2006) "Türkiye'de Bölgeler Arası Farklılıkların Mekansal Veri Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", Değişen Mekan içinde (ed.) Ayda Eraydın, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Gezici, F. and Keskin, B. (2005) "Interaction between Regional Inequalities and Internal Migration in Turkey", *ERSA Conference Papers*.

- Gökhan, A. (2008) The Determinants of Internal Migration in Turkey. Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Guinness, P. (2002) Migration. Access to Geography Series, Hodder&Stoughton, London. UK.
- Günsoy, G. (2005) “İnsani Gelişmenin İller Bazında Farklılaşması: Eskişehir Üzerine Bir İnceleme” Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Sa: 13, s. 1-15.
- Karaca, O. (2004) “Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?” Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni No: 2007/4 (www.tek.org.tr Erişim: 25.08.2008)
- Lewis, G.J. (1982) Human Migration “A Geographical Perspective” St. Martin’s Press, New York, United States of America.
- Özel, M. (2009) “Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizlik ve Yeni Yönetimsel Birim Arayışları” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C:61, Sa: 1, s. 165-199.
- Özmucur, S. and Silber, J. (2002) "Spatial Inequality in Turkey and the Impact of Internal Migration", Cornell/LSE/Wider Conference on Spatial Inequality and Development, London, The United Kingdom.
- TUİK, (2005), Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu Yay., Ankara.
- Ünal, Ç. (2008) “İnsani Gelişmişlik Endeksine Göre Türkiye’nin Bölgesel Farklılıkları”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 89-133.
- Yamak, R. ve Yamak, N. (1999) “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İç Göç” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (<http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi01/yamak.htm> Erişim: 20.02.2007).
- Yener, S., Koç, İ. (2001) “Türkiye’de Bölgeler İtibariyle Yaşam Kalitesinin Ölçülmesi” Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi içinde, Hacettepe Üniv. Nüfus Etütleri Enstitüsü Yay., Yay., No: NEE-HÜ.01.02, Ankara.

Afyonkarahisar İlinde İller Arası Göçlerin Gelişmişlik Endeksleriyle Analizi